

SZEMLE

DAS RITTERLICHE TURNIER IM MITTELALTER

Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums

(Herausgegeben von Josef Fleckenstein.
Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen, 1935. 670 o.)

A kiváló középkorkutató és kutatószervező *Josef Fleckenstein* szerkesztésében megjelent vaskos kötetből az olvasó kétségkívül többet tudhat meg a középkori lovagi tornáról, mint bármelyik más eddig megjelent munkából. A kötetben számos európai nemzet történetkutatóinak tanulmányaiban gyönyörködhetünk, melyek egyrészt magát a lovagi tornát ismertetik a különböző országokban, másrészt pedig a lovagi tornával összefüggő más problémákat. A Szerkesztő ugyanis a lovagi tornát a lovagvilág központi magvának, koncentrációjának tekinti, s a kötettel a középkori lovagság összehasonlító forma- és magatartástörténetének vizsgálatához óhajtt hozzájárulni.

A kötet első része két tanulmányból áll, melyek nem magával a tornával, hanem vele összefüggő más témákkal foglalkoznak.

Az egyik *Elsbeth Orth* tanulmánya, mely a lovag és a vár kapcsolatát elemzi a legkülönbözőbb szempontokból. Szól a várak szerepéről az alsóbb nemesség hadakozásában, a lovagok által őrzött és igazgatott várakról, a lovagok birtokában lévő várakról s e birtoklás formáiról, a lovagok női hozzátartozóinak kezén lévő várakról, a lovagoknak a várban eltöltött hétköznapijairól, ennek kellemetlen, unalmas és kényelmetlen voltáról, ami érthetővé teszi, hogy a lovag csak addig tartózkodott a tulajdonában lévő, vagy felügyeletére bízott várba, míg feltétlenül szükséges volt.

Az első részben olvasható másik tanulmányt *Lutz Fenske* írta, s ez a nemességgel és lovagsággal kapcsolatos korai heraldikai formák kialakulását vizsgálja. Az első oroszlanos pajzsleírás 1127-ből való, de a róla szóló forrás 1170—75 között keletkezett, s valószínű, hogy a saját korában használatos pajzsot vetítette vissza 1127-re. A lovaspecsét viszont már a XI. század közepe óta kimutatható Franciaországban,

a század végén német földön, de még ezt megelőzőleg Angliában is. A Szerző szerint a címer használata a nemesi nemzetségek kialakulása idején terjedt el, mikor a régi nemzeti kapcsolatoktól eltérő rokoni kapcsolatok alakultak ki, s a címerek valószínűleg az új családi struktúrákat és uralmi formákat akarják kifejezni.

A kötet második részében a java-középkor lovagi tornájáról szóló tanulmányokat olvashatunk.

Ulrich Mölk a torna elnevezésének kialakulásával foglalkozik. A *tornoi*, *tornei*, *torneiment* kifejezés a XII. század közepe előtt lovas harcot jelent — 1170 óta jelent lovagi tornát. Ez nem jelent annyit, hogy 1170 előtt lovagi tornák nem voltak, viszont az is tény, hogy a kor lovagi tornái nem sokban különböztek a tényleges lovas csatáktól.

A kötet egyik legfontosabb tanulmányát *Michel Parisse* írta. Ez a franciaországi tornákról szól, kialakulásuktól a XIII. század végéig. A lovagi tornákat háromféle forrásanyagból ismerhetjük meg: 1. Az elbeszélő források megemlítik, hol és mikor voltak lovagi tornák. 2. A szépirodalmi források leírják, hogyan zajlottak le. 3. A képes ábrázolásokból megismerhetjük a használt fegyverzetet és felszerelést. Az a baj, hogy a szépirodalmi források csak kb. 100 évvel a torna kialakulása után kezdik azokat emlegetni, s az első korszakból képes ábrázolás is igen kevés. A Szerző szerint a lovagi torna ott alakul ki, ahol a fejedelem elég erős ahhoz, hogy a belső békét biztosítsa, s a lovagok nem szeghetik azt meg kedvük szerint. Több mint edzés, több mint sport — pótháború, álháború, mellyel területet nem lehet ugyan hódítani, de pénzt lehet keresni. Volt olyan lovag, aki másodmagával 103 lovat szákmányolt egy tornán. Célja természetesen a katonai gyakor-

lat, a ló, a lándzsa és a kard használatának, elsősorban a lándzsa új módon való (hónalj alá szorított) használatának begyakorlása. Franciaországban a torna a XI. század végén s a XII. század elején már elterjedt. Helyesebb, ha nem lovagi tornáról, hanem *lovagjátékokról* beszélünk, mert ezeknek a szűkebb értelemben vett torna (torneamentum) csak egyik fajtája. Mégpedig a legveszélyesebb fajtája; ez ugyanis megrendezett kis lovas ütközet. Másik fajtája a párviadal (joute). A harmadik a kevéssé veszélyes béhourd (buhurd), melyben a lovag ügyességét *tárgyakon* mutatja be. A csoportos tornában a kard, a párviadalban a lándzsa használata a legfontosabb. A torna veszélyes és költséges volt, csak uralkodók, vagy nagy bárók rendeztek ilyeneket. Helye eredetileg nem körülhatárolt, hatalmas területen folyik és sok kárt okoz. Később a zárt tér nagyjából négyzet alakú, minden irányban egy nyílvészny. A városok, kastélyok közelében (vagy két város, két kastély között) zajlanak le. A párviadalk csak fokozatosan különülnek el a csoportos tornáktól. A párviadalban legügyesebb lovagok a csoportos tornából félreállnak s párviadalkokat vívnak. 1250 táján különül el határozottan a csoportos torna és a párviadal. A XII—XIII. századi források a lovagjátékokról szólva nem említenek tompa fegyvereket. A lovagjátékok fegyverei általában élesek; később tán az egyház befolyására és az izlés változása során lettek tompák a lándzsák, s kezdtek kardlappal sújtani. A lórlól való esések több sérülést okoztak, mint a vágások. A csoportos tornákat egyre inkább kiszorítják a párviadalkok, melyekben az egyéni rátermettséget jobban lehet bizonyítani.

Juliet Barker és Maurice Keen tanulmányából megtudjuk, hogy az angol lovagjáték a franciának helyi változata. Az erősebb királyi hatalom miatt viszont itt királyi tornaszabályzatokat ismerünk I. Richárd és III. Edward királytól. II. Henrik idején — engedve az egyházi tilalomnak — Angliában nem voltak lovagjátékok, s I. Richárd azért engedélyezte őket, mert észrevette, hogy a francia lovagok, kik a tornákon gyakorolták magukat, ügyesebbek. Olyan helyen engedélyezett lovagjátékokat, melyek királyi kézen voltak, mert így ellenőrizni tudta őket, s anyagi haszna is volt belőlük. Maga Richárd s később I. Edward gyakorlott volt a lovagjátékokban. III. Henrik és II. Edward korában a tornák veszélyesebbé váltak a közbékre, sőt a király elleni összeesküvésekre adtak alkalmat. A tornákon általában fiatal kalandvágyó lovagok vettek részt, azonkívül a király s a nagyurak hűbéresei. A tornán összeszokott csoport háborúban is jól tudott együttműködni, a torna fokozta a harci egység összeszokottságát.

Josef Fleckenstein a java-középkori németországi lovagjátékokról ír. A német források a „torneamentum” szót a franciáktól vették át,

s magát a tornát francia találmánynak nevezik. A XII. század közepéig német földön csak a nem veszélyes buhurd-ok voltak divatban, a század közepe után terjednek el a veszélyesebb, igényesebb, s így a lovagok számára vonzóbb tornák, melyek rendszerint az udvari ünnepekkel kapcsolatosak. 1184 óta egyre inkább az uralkodók szervezik a lovagjátékokat, melyeken fokozódik a nők, énekesek és költők szerepe, egyre inkább *társasjáték*, bár katonai szerepe nem lebecsülendő.

William Henry Jackson a német költészet lovagjátékokról szóló alkotásait vizsgálja. A torna előbb a Franciaországhoz közel fekvő német területeken terjedt el, majd fokozatosan terjed kelet felé. Stájer földön különösen kedvelték. Egy 1254 és 1260 között írott regény szerint a Rajna vidékiek, szászok és thüringiaiak jól értik a tornát, de Magyarországon, Porosz- és Lengyelországban majdnem, vagy teljesen ismeretlen. Úgy tűnik Csehországban a XIII. század közepétől ismert. A tompa fegyverek Németországban az 1270-es évektől terjednek el. A csoportos tornákat egyre inkább kiszorítja a párviadal, s a XIV. század végétől német földön kétféle párviadal (németül *tjost*) ismeretes: a tompa lándzsával vívott *stechen* és a hegyes lándzsával vívott *rennen*. De ez utóbbi sem annyira veszélyes, mint régebben, mert a lovagok már lemezpáncélt viselnek.

Werner Rösener a lovagjátékok gazdasági vonatkozásaival foglalkozik. A német lovagok jelentős része kifejezetten szegény volt; a nemes származásúak közül is sokan csak megerősített udvarházakban laktak. A miniszteriális lovagok általában szegények és a kisháborúkban (Fehde) keresik megélhetésüket. Rendkívül agresszívak. A szegény lovagok számára a lovagjátékokon való részvétel — szákmányolási lehetőség. A XIII. század közepéig a legtöbb lovag még képes fegyverzetét előteremteni, de ettől kezdve a lovagi fegyverzet nehezebb és drágább lesz, a lovagok egyre kevésbé képesek felfegyverkezni. Sok lovagi származású személy nem tudja beszerezni a szükséges fegyverzetet és Edelknecht (armiger, famulus) marad. A lovagok száma csökken. A lovagjátékok pénzkeresési lehetőségei is csökkennek, mert egyre költségesebb az azokon való részvétel.

Pierre Guichard néhány olyan írott forrást és képet említ, melyek a párviadal meglétét bizonyítják a XI. századi muzulmán Spanyolországban.

Thomas Szabó tanulmányából az itáliai lovagjátékokat ismerhetjük meg. Első említésük 1158-ból származik, a következő csak 1328-ból, de nem valószínű, hogy a két dátum között ne lettek volna Itáliában lovagjátékok. Sok adat szól lovgaggávatásokról. Bár a szerző közvetett bizonyítékok alapján úgy véli, hogy

a két időpont között is voltak lovagjátékok, s ezt el is fogadhatjuk, kétségtelennek kell mondanunk, hogy sokkal kevesebb volt, mint Franciaországban, Németországban vagy Angliában. Feltehetőleg azért, mert bár van Itáliában lovagi réteg, de ennek súlya kisebb, mint az Alpoktól északra, a társadalom polgáribb szerkezetű. Inkább a veszélytelenebb buhurt (buhurd) terjed el. A keményebb tornák és párvialatok inkább 1300 után divatoznak a signoriák udvaraiban, hol a feudális életforma jobban kifejlődött.

Josef Macek a lovagjátékok csehországi elterjedéséről szól. Később válnak általánossá, mint Nyugat-Európában. Az intézményt a németek hozzák be. II. Ottokár (1253—1278), ki igen erős nehézlövassággal dicsekedhetett, már szervezett lovagjátékokat — így 1264-ben Pozsonyban. Méginkább divatosak a lovagjátékok II. Vencel idején (1278—1305), s a csúcspontot I. János alatt (1310—1346) éri el, aki maga is szenvedélyes tornahős volt, bejárta Európát, hogy tornákon vehessen részt. Fia, IV. Károly, kevésre becsülte a lovagjátékokat. IV. Vencel (1378—1419) korában is inkább csak a nemesek rendezhettek tornákat, melyek azután a huszita forradalom idején egészen szűneteltek. 1434 után megint voltak tornák, különösen (a magyar trónon V.) László idején (1453—1457) — főként a katolikus urak körében, s László általában ezek győzelmének örült a tornákon. A takarékos Podjebrád György kevésbé kedvelte a tornákat, a kelyhes egyház pedig különösen ellenezte azokat. A tornák Ulászló (1479—1516) idején is folytatódtak. Újabb csúcspontot értek el a tornák (a magyar trónon II.) Lajos idején, kinek budai tornáin cseh lovagok is részt vettek. Csehországban a tornák a városok főterein, várudvarokon zajlottak, Prágában a Károly hídon is. A XV. század második felében a cseh tornák — szabályzataik szerint — veszélyesebbek, mint a burgundok. Vastagabb lándzsákat használnak, s nem alkalmazzák a (lovak összeütközését meggátló) korlátot.

Fügedi Erik szép tanulmányában számol be a magyarországi lovagjátékokról. Hazánkba — akár Csehországba — a németek hozták be a tornát. A XII. század végén — Anonymus tanúsága szerint — már voltak hazánkban lovagi tornák. A következő tornára vonatkozó adat 1291-ből származik. A lovagi tornák rövid fénykora Magyarországon Károly Róbert uralkodása. Maga a király is részt vett tornákon s 1319-ben ilyen alkalomból ütötte ki egy magyar lovag három fogát, s fájdalomdíjként három falut adományozott neki. Ez időben a magyar köznemesség felső rétege is lovagi életmódot folytat már. Nagy Lajos alatt nincs adatunk lovagi tornákról, de ismerjük a király tornaöltöztetését. Zsigmond nem kedvelte a tornákat, bár uralkodása alatt voltak ilyenek. Egy 1433-ban rendezett tornán a nádor fia is

részt vett. Mátyás, majd Jagelló házbeli uralkodóink is kedvelték. Minden tornára vonatkozó adatunk (az 1433-as kivételével) a királyi udvarra vonatkozik. Lehet, hogy máshol nem is rendeztek tornákat. A tornák résztvevői között kevés a köznemes. A köznemesség a XIV. század közepe óta nem volt olyan anyagi helyzetben, hogy tornákon részt vehetett volna, alsó rétege sohasem vált lovaggá, s a könnyű lovasság sohasem tűnt el a magyar hadseregekből. Nem lehetetlen, hogy az 1433-ban leírt kis lovakkal és alacsony nyergekkel vívott torna a könnyűlovasság felé mutat, a huszártorna felé.

Sabine Krüger tanulmányából a katolikus egyháznak a lovagjátékok betiltására irányuló törekvéseivel ismerkedhetünk meg. Az 1130-as tilalom, majd az általánosabb 1179-es nemcsak a veszélyes lovagjátékokat tiltotta, hanem a többit is, mert a lovasság világias kultúrájának erősödése nem nyerte el az egyház tetszését.

Az egyházi szerzők a torna eltiltése dolgában nem voltak egységesek, egyesek, mint hadgyakorlatot, megengedhetőnek tartották. Az egyházi gyakorlat kénytelen volt figyelembe venni, hogy az általános tilalom nem valósítható meg. Csak a pápi személyek eltiltása volt sikeres, ami azért volt fontos, mert ismerünk olyan bencés apátot, ki a környék minden tornáján részt vett elpazarolva az apátság vagyonát, miközben szerzetesei éheztek. Egyes kanonokok „tornaszabadságot” vettek ki.

Az egyháznak meg kellett gondolnia a dolgot. A lovagok a tornát nélkülözhetetlennek tartották, az egyháznak viszont szüksége volt a lovagokra a kereszties hadjáratok miatt.

1313-ban V. Kelemen pápa betiltotta a tornát Francia-Német- és Angolországban, de XXII. János 1316-ban már kénytelen ezt visszavonni, mivel a tilalom a lovasság létét fenyegette. Az 1179-es általános tilalmat nem vonta vissza, így jogbizonytalanság keletkezett, amit az sem szüntetett meg, hogy a XV. században a konstanzi zsinaton, sőt a pápai udvarban is voltak lovagi tornák.

A kötet harmadik része a későközépkori lovagjátékokkal foglalkozik.

Philippe Contamine a későközépkori franciaországi tornákról szól. Szerinte a tornákról szóló adatok száma 1350 és különösen 1400 után növekszik. A tornák aranykora 1380—1430, annak ellenére, hogy a történeészek többsége szerint, mint katonai gyakorlat, elvesztette jelentőségét. Rengeteg tornaegyver maradt ránk. A városok is rendeztek tornákat. De a szoros értelemben vett csoportos tornák ritkák — inkább a párvialatok divatoznak. Ezek kevésbé veszélyesek, s ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az egyház egyre közömbösebb a tornákkal szemben. A XIV. század közepe után ritkábbá válnak a lovagjátékok, majd a század végén újra szaporodnak. Voltak veszélyes, csataszerű, tömeges tornák is.

Valószínűleg portugál hatásra terjed el a zárt terület és a korlát alkalmazása. 1500 táján a lovagjátékok Franciaországban egyre teatrálisabbak, de ekkor is volt háborús jellegük, hiszen a nehéz lovasság még igen fontos a francia hadseregben.

Thomas Zotz a német városokban a XIII-XV. században rendezett tornákkal foglalkozik. Az ilyen tornák elterjedését megkönnyítette, hogy a városokban sok miniszteriális és kisnemes lakott. A polgárság felső rétege is igyekezett részt venni a tornákon. Vannak helyek, ahol a nemesek és polgárok közösen rendeznek tornákat (Zürich, Augsburg). Ezekben csak nemes származású személy vehet részt, de ezt számos polgárról is ki lehetett mutatni.

Werner Meyer a tornatársulatokról ír, melyek főként 1400 után alakultak. A válságba jutott lovagság rendi öntudatának megszilárdítása volt a céljuk, egy társadalmi eszményt képviseltek, melyet a lovagság a politikai-katonai-gazdasági realitások terén már nem tudott elérni, csak az ünnepélyek és hadijátékok látzatvilágában utánozni.

A különböző csatákban kudarcot valló lovagság díszes és nehézkes fegyverzetével visszavonult a tornák világába, s a viadalokat társasjátékként üzte. A tornatársulatok a XIV. században egyes városokra szorítottak, a XIV. század vége óta viszont egész tartományok lovagsága tömörült tornatársulatokba. 1480 után, néhány évtizednyi visszaesést követően új nagy fellendülés mutatkozik. A tornatársulatokkal, a nem a fejedelmi udvarokban rendezett tornákkal a lovagság jobban ki tudta vonni magát a fejedelmi hatalom alól. Ez eltér az általános európai fejlődéstől. De 1487 után a tornatársulatok már nem tudnak tornákat rendezni, azok mégiscsak átkerülnek a fejedelmi udvarokba.

Ortwin Gamber hatalmas német és osztrák tárgyi forrásanyag alapján részletesen ismerteti a későközépkori lovagjátékokon használt fegyvereket. Sorra veszi a buhurdot (buhurd), a szűkebb értelemben vett (csoportos) tornát, a párviadalt tompa és éles fegyverekkel (gestech és rennen). Az általa felsorolt fegyverek

ismertetése szétfeszítené a recenzió kereteit, kétségtelen azonban, hogy a tanulmány elolvasása után az olvasónak sokkal világosabb elképzelései lesznek a későközépkori lovagjátékokról.

A kötet egyik legérdekesebb tanulmánya *Roger Sablonier*-é, aki a későközépkori lovagság, nemesség és hadügy kapcsolatait vizsgálja, közelebbről azt, hogy milyen hatása volt a hadviselés és hadseregvetet későközépkori átalakulásának, és milyen kulturális és mentális hatása volt a hadi tevékenységnek a későközépkori nemességre?

Máig elterjedt álláspont, hogy 1300 után a nehéz lovasság fokozatosan kiszorul a harcterekekről. Ezt támasztják alá a lovagseregek ismert vereségei. A valóság viszont az, hogy a nehéz lovasság a XV. század végéig lényeges része, olykor gerince a hadseregeknek. Ez így van a svájci és landsknecht gyalogság 1480 utáni tömeges bevetéséig, sőt tán 1550-ig, a határos személyi löfegyverek kialakulásáig. Hangsúlyozza, hogy 1302-es győzelmük után a flamand gyalogosok 1328 és 1468 között rendszeresen vereséget szenvedtek a lovagseregektől. Az sem áll szerinte, hogy a lovagok idegenkedtek volna a technikai újításoktól. Egyébként vezetési képességeiket senki sem vitatja és keresett zsoldosvezérek. A lovagi ideálokhoz való ragaszkodás nem hátráltatta döntően a lovagseregek pragmatikus vezetését (mint *Huizinga* vélte). 1500-ig tehát a nemesi-lovagi harcok nem funkciótlannak.

A kötet negyedik részében, a függelékben *Werner Meyer* az Alpeselek és a Rajna közötti korai nemesi várakkal foglalkozik, *Jürg Tauber* igen érdekes tanulmányából pedig a vár hétköznapjait és ünnepeit ismerhetjük meg a tárgyi emlékek alapján.

A rendkívül értékes kötetet a szerkesztő utószava fejezi be, melyben összefoglalja az eredményeket és a nyitva maradt problémákat. Joggal hiányolja, hogy a spanyolországi lovagjátékokról szóló tanulmány nem készült el, és nagyon hiányzik a kötetből.

Borosy András